

Пеллагеша О. Г.,

кандидат юридичних наук, старший викладач кафедри правового забезпечення та правоохоронної діяльності факультету забезпечення державної безпеки,
Київський інститут Національної гвардії України
(м. Київ, України)

Бейкун А. Л.,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри правового забезпечення та правоохоронної діяльності факультету забезпечення державної безпеки,
Київський інститут Національної гвардії України
(м. Київ, України)

Мина В. В.,

кандидат юридичних наук, викладач кафедри правового забезпечення та правоохоронної діяльності факультету забезпечення державної безпеки,
Київський інститут Національної гвардії України
(м. Київ, України)

ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРИТЯГНЕННЯ ДО ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА САМОВІЛЬНЕ ЗАЛИШЕННЯ ВІЙСЬКОВОЇ ЧАСТИНИ АБО МІСЦЯ СЛУЖБИ

Питання дотримання військової дисципліни сьогодні набуває особливої актуальності для України в контексті дії воєнного стану. Одним із найбільш поширених правопорушень серед військовослужбовців складових Збройних Сил України, інших складових Сил оборони є самовільне залишення військової частини або місця служби (далі – СЗЧ). Його нелегітимність полягає не лише в порушенні військової дисципліни, але й у безпосередній загрозі обороноздатності держави. Аналіз останніх досліджень свідчить: кількість зареєстрованих випадків СЗЧ зросла значно після початку повномасштабного вторгнення. У цьому контексті правове дослідження інституту СЗЧ, його

правового визначення, кваліфікації, практики застосування санкцій та проблем правозастосування є важливим як для теорії, так і для практики.

Будь-яка стаття нормативно-правового акта є формою вираження норми права як логічно завершеного, державно-владного припису, що встановлює певне правило поведінки. Тому правильне розуміння змісту статті закону є необхідною умовою її ефективного застосування. Аналіз норм ст. 407, 408 Кримінального кодексу України та ст. 172-11 Кодексу України про адміністративні правопорушення, що регламентують юридичну відповідальність за самовільне залишення військової частини або місця служби, свідчить про наявність низки проблем у їх нормативному змісті, які негативно впливають на практику правозастосування. Зокрема, диспозиції ст. 407 КК України та ст. 172-11 КУпАП мають майже тотожний зміст у частині опису об'єктивної сторони правопорушення, що ускладнює їх розмежування при кваліфікації діяння та визначенні виду юридичної відповідальності. Як слушно зазначає С.О. Харитонов, така схожість формулювань створює ризики помилкового віднесення діяння до кримінальної або адміністративної відповідальності [1, с. 48].

Наявність спільних елементів у диспозиціях зазначених норм обумовлює потребу в чіткішому нормативному розмежуванні понять, які становлять об'єктивну сторону складу правопорушення. Водночас у формулюваннях виявляються певні лакуни, серед яких варто відзначити відсутність нормативного визначення понять «поважна причина» та «самовільність», а також надмірно вузький перелік ситуацій, у яких закон визнає нез'явлення військовослужбовця на службу без поважних причин. Такий вичерпний перелік, на думку А.М. Ониськіва, штучно обмежує коло реальних життєвих випадків, які можуть бути підставою для кваліфікації діяння як СЗЧ [2, с. 76]. Адже військовослужбовець може опинитися поза частиною через непередбачені, але об'єктивні обставини, які не охоплюються чинним переліком, зокрема транспортні колапси, стихійні лиха чи надзвичайні побутові ситуації.

Центральним елементом диспозицій ст. 407 КК України та ст. 172-11 КУпАП є поняття «самовільного залишення військової частини або місця служби», яке, однак, не має законодавчого визначення. Аналіз судової практики свідчить, що під самовільним залишенням розуміється неправомірне дія, коли військовослужбовець, не одержавши згоди командира або без належним чином поданого рапорту, залишає місце служби. Відповідно до Порядку організації роботи з рапортами військовослужбовців, затвердженого наказом Міністерства оборони України від 06.08.2024 р № 531 [3] та Інструкції з діловодства у ЗСУ, затвердженої наказом Міністерства оборони України від 31.01.2024 р. № 40 [4], рапорт є єдиною офіційною формою комунікації військовослужбовця з командуванням. Таким чином, будь-яке залишення частини без належного подання рапорту або без отримання дозволу командира вважається самовільним і тягне відповідальність згідно із законом. Водночас на практиці досить часто мають місце спроби виправдати самовільну відсутність усними чи телефонними

узгодженнями, які не мають юридичної сили, що потребує додаткового роз'яснення в нормативному полі.

Проблемним залишається й питання визначення поважних причин нез'явлення на службу. У теорії права під поважною причиною розуміють об'єктивну обставину, яка унеможлиблює виконання службових обов'язків, не залежить від волі особи, має обмежену часову тривалість і може бути підтверджена доказами. Отже, ознаками поважної причини слід вважати її об'єктивність, незалежність від волі військовослужбовця, непереборність, своєчасність та доказовість. Відсутність законодавчого визначення цього поняття призводить до ситуації, коли питання про наявність або відсутність поважної причини вирішується судом індивідуально, що створює ризик різотлумачення однорідних випадків.

Окремої уваги потребує проблема кваліфікації правопорушень за ст. 407 КК України та ст. 172-11 КУпАП. Як зазначає А.Л. Замахін, відсутність системного підходу до законодавчого регулювання юридичної відповідальності за військові правопорушення призводить до неоднакової оцінки схожих діянь правоохоронними органами та судами [5, с. 463]. Однією з ключових проблем є визначення ступеня суспільної небезпеки правопорушення, що впливає на його віднесення до кримінальної або адміністративної відповідальності. Суспільна небезпека є матеріальною ознакою правопорушення, що відображає рівень шкоди, заподіяної суспільним відносинам. У контексті СЗЧ її оцінка має враховувати не лише факт самовільної відсутності, але й тривалість, умови (мирний чи воєнний час), мотиви та наслідки діяння. В умовах воєнного стану будь-яке СЗЧ має підвищений ступінь суспільної небезпеки, оскільки створює загрозу боєздатності підрозділів, порушує дисципліну та може призвести до деморалізації особового складу.

Водночас ухвалені у 2024 році законодавчі зміни щодо часткової декриміналізації СЗЧ свідчать про прагнення держави знайти баланс між необхідністю покарання та потребою зберегти кадровий потенціал Збройних Сил. Відповідно до даних Державного бюро розслідувань, за перші вісім місяців дії нового механізму понад 29 тисяч військовослужбовців, які вперше самовільно залишили частину, добровільно повернулися на службу [6]. Це свідчить про позитивний вплив нових підходів до реалізації юридичної відповідальності, спрямованих на ресоціалізацію військовослужбовців.

Важливим аспектом кваліфікації є також розмежування самовільного залишення частини від дезертирства. Стаття 408 КК України визначає дезертирство як самовільне залишення військової частини або місця служби з метою ухилення від військової служби. Таким чином, визначальним критерієм розмежування є наявність або відсутність умислу на остаточне ухилення від служби. Якщо особа тимчасово залишила частину без дозволу, але не мала наміру ухилитися від служби, її дії слід кваліфікувати як СЗЧ. Якщо ж встановлено цілеспрямований намір уникнути служби — це дезертирство. Ключову роль у цьому відіграє дослідження суб'єктивної сторони правопорушення, а саме мотивів та мети поведінки військовослужбовця.

Суттєве значення для правозастосування має визначення часових меж правопорушення. У науковій літературі СЗЧ віднесено до триваючих правопорушень, тому його початок і кінець мають практичне значення для кваліфікації. Найбільш обґрунтованим є підхід, за яким відлік СЗЧ починається з 00 годин 00 хвилин наступного дня після фактичного залишення частини, що дозволяє уникнути помилок у встановленні моменту вчинення діяння та забезпечує захист прав військовослужбовця [5, с. 463].

Особливої уваги потребує механізм звільнення від юридичної відповідальності за СЗЧ, який нині перебуває на стадії становлення. Його зміст полягає у створенні процедури добровільного повернення військовослужбовців до військової частини та їх поновлення на службі. Законодавець передбачає дві моделі такої процедури залежно від тривалості відсутності: якщо вона тривала до трьох діб – питання вирішується командиром, якщо більше – через судовий порядок за клопотанням військовослужбовця чи прокурора [7]. Проте чинне законодавство містить низку неузгодженостей, зокрема щодо необхідності письмової згоди командира при поданні клопотання на стадії судового розгляду та термінологічних неточностей у статтях 286-287 КПК України. Це знижує ефективність реалізації механізму та створює додаткові труднощі для військовослужбовців, які прагнуть добровільно повернутися до служби.

Вирішення зазначених проблем можливе шляхом нормативного уточнення ключових понять – «поважна причина», «самовільність», а також шляхом розширення диспозицій статей 407 КК України та 172-11 КУпАП із включенням до них узагальнюючої формули «та інших випадків, коли військовослужбовець не зміг з'явитися на службу з об'єктивних причин». Доцільним також є запровадження спрощеної процедури звільнення від відповідальності шляхом подання довідки з військової частини про факт повернення на службу замість письмової згоди командира, що прискорило б процес реінтеграції таких осіб.

Отже, правильне розуміння і застосування положень ст. 407, 408 КК України та ст. 172-11 КУпАП є запорукою не лише забезпечення справедливості у правозастосуванні, але й підтримання належної чисельності та дисципліни у лавах Збройних Сил України. Ефективна реалізація механізмів звільнення від відповідальності за СЗЧ сприяє зміцненню обороноздатності держави, поверненню підготовлених кадрів та відновленню довіри військовослужбовців до правової системи. У перспективі подальшого вдосконалення потребує формування єдиного підходу до кваліфікації таких правопорушень, що має базуватися на чітких критеріях суспільної небезпеки, наявності умислу, часових меж і належному нормативному визначенні ключових понять.

Список використаних джерел:

1. Харитонов С.О. Кримінальна відповідальність за військові злочини за кримінальним правом України: монографія. Харків: Право, 2018. 328 с.
2. Ониськів А. М. Кримінальна відповідальність за порушення порядку проходження військової служби, вчинені в умовах особливого періоду або в

бойовій обстановці: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08; Київ. ун-т права НАН України; Ін-т держави і права ім/ В. В. Корецького НАН України. Київ, 2017. 268 с.

3. Про затвердження Порядку організації роботи з рапортами військовослужбовців у системі Міністерства оборони України: наказ Міністерства оборони України від 06.08.2024 р. № 531. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1214-24#Text> (дата звернення: 08.10.2025).

4. Інструкція з діловодства у Збройних Силах України: наказ Міністерства оборони України від 31.01.2024 р. № 40. URL: <https://turbota.mil.gov.ua/dopomoga-dilovodam/instrukciya-z-dilovodstva-u-zbrojnyh-sylah-ukrayiny> (дата звернення: 08.10.2025).

5. Замахін А.Л. Самовільне залишення військової частини або місця служби в умовах воєнного стану або в бойовій обстановці. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 11. С. 462-464.

6. За останні 8 місяців із СЗЧ на службу повернулися понад 29 тисяч бійців. *Українська правда*. 08. 10. 2025. URL: <https://www.pravda.com.ua/news/2025/08.5/7524841> (дата звернення: 08.10.2025).

7. Про внесення змін до деяких законів України щодо порядку проходження військової служби окремими категоріями військовослужбовців під час дії воєнного стану: Закон України № 4392-IX від 30 квітня 2025 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4392-20#Text> (дата звернення: 08.10.2025).